

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXII, кн. 2, 2020 г.
Юбилейна научна конференция с международно участие
*Перспективи пред аграрната наука и иновации за устойчиви
продоволствени системи*
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXII, book 2, 2020
Jubilee Scientific Conference with International Participation
Perspectives on Agricultural Science and Innovations for Sustainable Food Systems

[DOI: 10.22620/sciworks.2020.02.005](https://doi.org/10.22620/sciworks.2020.02.005)

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА МАЛКИТЕ СТОПАНСТВА В БЪЛГАРИЯ OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL FARMS IN BULGARIA

**Христина Харизанова-Бартос, Ралица Терзийска
Hristina Harizanova-Bartos, Ralitsa Terziyska**

Университет за национално и световно стопанство
University of National and World Economy

e-mail: h.harizanova@gmail.com

Резюме

Съществуването на малките стопанства предполага, че те имат своето място и роля в аграрния сектор, а причините за това са комплексни и сложни. Факторите оказващи влияние върху стопанствата могат да бъдат изведени като макроикономически фактори, демографски фактори, селскостопанска политика, пазарни фактори и други. Влиянието на тези фактори разкриват и многообразни възможности за развитие, като се предполага, че част от стопанствата ще вложат усилията си за увеличаване на икономическата си жизнеспособност. Основната цел на изследването е да се анализират възможностите за развитие на малките стопанства в България. За постигане на целта са заложили следните задачи: 1) литературен преглед на теории за предпоставките за съществуване и развитие на малки стопанства; 2) извеждане на мястото на малките стопанства в българското земеделие; 3) възможности за развитие на малките стопанства; 4) основни изводи и заключения. Резултатите представени в публикацията са част от проект №15/8 от 2017 г. „Устойчиви мултифункционални селски райони: преосмисляне на моделите и системите на земеделието при нараснали изисквания и ограничени ресурси“, финансиран от Фонд научни изследвания.

Ключови думи: малки стопанства, диверсификация, аграрен модел

Abstract

Small farms have an important place in the agricultural sector in Bulgaria. Their existence is essential for the development of agriculture in the country. The factors that have an impact on small farms can be derived as macroeconomic factors, demographic factors, agricultural policy, market factors and others. The

influence of these factors also reveals a variety of opportunities for development, assuming that some farms will make efforts to increase their economic viability.

The aim of the study is to analyze the opportunities for development of small farms in Bulgaria. To achieve this goal, the following tasks are set: 1) Review of theories on the prerequisites for the existence and development of small farms; 2) The role of small farms in Bulgarian agriculture; 3) Opportunities for development of small farms; 4) Main conclusions. The results presented in the publication are part of the project №15 / 8 of 2017. "Sustainable multifunctional rural areas: rethinking agricultural models and systems with increased requirements and limited resources", funded by the Scientific Research Fund.

Key words: small farms, diversification, agricultural model

ВЪВЕДЕНИЕ

Развитието на българското земеделие е претърпяло редица радикални реформи, чийто ефект все още съществува. След поземлената реформа протекла в България се засилва и дуалистичната структура на българското земеделие. Характерно за сектора е много на брой малки стопанства, чийто икономически размер е в най-ниските групи и малко на брой стопанства обработващи по-голямата част от ИЗП в България. След навлизането на България в Европейския съюз редица учени от цял свят проявяват интерес за причините за съществуването на малките стопанства, особено към тези които имат перспективи за развитие. През програмните периоди на Аграрно подпомагане в България са разработени специални мерки целящи трансформацията на тези стопанства в икономически стабилни аграрни структури. В публикацията ще се изведе промяната в развитието на малките стопанства и тяхната възможност за развитие чрез диверсификация на производството и чрез обединения за по-добър достъп до пазарите на входящи и изходящи ресурси.

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

През последните години редица автори са проучвали причините за възникването и съществуването на малките стопанства, като те достигат до извода, че първо трябва да се разберат факторите довели до тяхното формиране (Falcon, 1970). Изследванията им са доказали силна връзка между промените в индустрията и подобряването на инфраструктурата, което води до повишаване ефективността на земеделските стопанства, а от там по-добър достъп до суровини, възможност за продажба на продукти и други. Характерно за малките стопанства е силно взаимодействие между целите на стопанството и целите на домакинството (много пъти са самоизключващи се). Тези цели често пъти са ограничени до размера на собствената земя и капитал.

Моделите на стопанства могат условно да се обобщят и разделят на големи групи, според тяхното функциониране, управление и развитие. Първата група има характеристиките на малък аграрен бизнес, а втората група е със засилено значение на социалната функция и земеделието се явява допълваща (диверсифицираща) дейност.

Показател, според който могат да се разграничат няколко типа стопанства, които имат специфичен модел на функциониране и управление е икономическия размер на реализираните продажби от аграрна дейност. По този показател се дава възможност да се сравняват стопанства според реализирания обем на продажбите (Харизанова, 2015). Този показател се допълва и със степента на стоковост на стопанствата. По степента на стоковост може да се изследва каква част от произведената продукция има пазарна насоченост и съответно дали е източник на доход за домакинствата, занимаващи се със земеделски дейности. В международен аспект съществуват различни процентни съотношения за класификация на тези стопанства. Като пример може да се представи натуралното стопанство, където най-ясно личи разликата в предназначението на продукцията, където над половината от обема продукция остава за консумация от домакинството (Mishev at al, 2009).

В България причините за съществуването на стопанства, класифицирани като малки са комплексни и сложни. Много е трудно да се отдели влиянието на всички фактори, които оказват влияние върху този тип стопанства. Из литературата, често обобщените фактори са разпределени на следните групи: макроикономически фактори; демографски фактори; селскостопанска политика; фактори, свързани с пазара и др. (Davidova, Fredriksson, Gorton, Mishev, & Petrovici, 2009).

Някои автори правят изследвания в един и същ сектор за ефективността на използваните ресурси според големината на стопанството (Harizanova-Metodieva, 2013). От направените изчисления може да се предположи, че в някои сектори на животновъдството малките стопанства са по-ниско ефективни и именно поради тази причина интерес представлява тяхното бъдещо развитие.

Според някои автори в аграрният сектор доминира броя на малките земеделски стопанства и те са с преплетени управленски решения с целите на домакинството и развитието на стопанството, до голяма степен са зависещи от личните качества, способностите, знанията и уменията на собственика (Walker, 2002, Perz, 2001).

Малките стопанства из литературата се срещат с термините натурални, полупазарни и частично-стокови. Всичките отъждествени като малки стопанства са характерна форма на стопанство за страните от ЦИЕ, като често са описвани и като малки фамилни стопанства (Hubbard, Mishev, Ivanova, & Luca, 2014), (Кънчев, Дойчинова, 2005).

Според част от разгледаните автори моделите на развитие на малкото стопанство се цели трансформирането му чрез диверсификация в неземеделска трудова заетост, като следващите поколения ще продължат аграрните дейности основно поради нуждата от източници на доходи (Davidova, 2011). Малките стопанства могат да се разглеждат и като вид бизнес, много често описван с термина малък аграрен бизнес, като в литературата е широко разпространена дефиницията на Комитета Болтън, според който „малкия бизнес е независим бизнес, управляван от своите собственици лично и имащ малък пазарен дял”.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Методологичната рамка на публикацията включва, цел, задачи и изводи. Целта е да се анализират възможностите за развитие на малките стопанства в България. Включените задачи са: 1) литературен преглед на теории за предпоставките за съществуване и развитие на малки стопанства; 2) извеждане на мястото на малките стопанства в българското земеделие; 3) възможности за развитие на малките стопанства чрез диверсификация и обединения; 4) основни изводи и заключения. Резултатите представени в публикацията са част от проект №15/8 от 2017 г. „Устойчиви мултифункционални селски райони: преосмисляне на моделите и системите на земеделието при нараснали изисквания и ограничени ресурси“, финансиран от Фонд научни изследвания. Основните методи и подходи използвани са системен, монографичен, исторически и статистически.

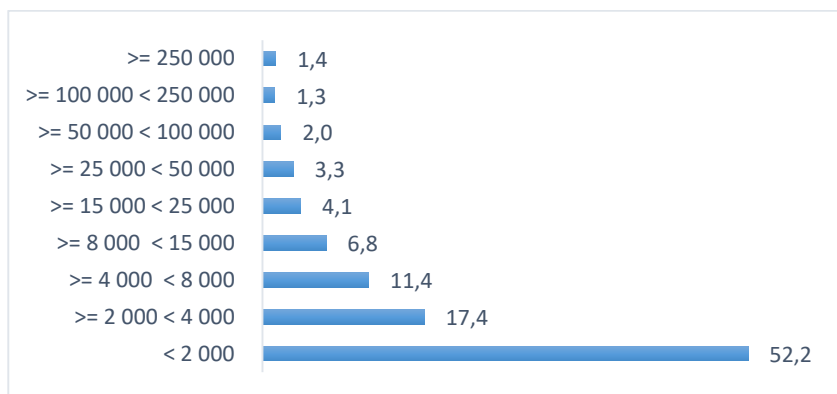
РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Разпространение на стопанствата в България

Основните критерии според литературния обзор за определяне на едно стопанство като малко са: използвана земеделска площ (ИЗП); годишни работни единици (ГРЕ) влагани в стопанството; пазарно участие; икономически размер (стандартен производствен обем - СПО) или комбинация от критерии. Последният показател е единственият (СПО), който е приложим за всички видове стопанства и дава възможност за тяхното съпоставяне, като за малки стопанства се смятат тези, които имат стандартен производствен обем до 4000 евро, от тях много малки са тези, които имат СПО до 2000 евро, средни – от 4000-8000 евро и за големи над 8000 евро. Съгласно показателят използвана земеделска площ, за малко стопанство се счита това с по-малко от 1 хектар ИЗП.

За периода 2010-2016 г. в България се наблюдава тенденция на намаляване на общия брой стопанства, като изменението през 2016 г. спрямо 2010 г. е -46%. Най-голямо е това в групата на малки стопанства с икономически размер до 2000 евро – от 255 105 през 2010 г. са редуцирали своя брой до 104 898 през 2016 г., което е с 41%.

Като доказателство за големият брой малките стопанства и в сегашният период на фигура 1 е представено тяхното разпределение в България през 2016 година. Много малките стопанства заемат 52,2% през 2016 г. от общия брой, а тези от 2000-4000 евро са съответно 17,4%. Броят на стопанствата със стандартен производствен обем до 4000 евро представляват 69,6% от всички, като през 2013 г. са заемали 75%.

Фиг. 1. Разпределение на стопанствата в България през 2016 г. според СПО
Fig.1 Distribution of farms in Bulgaria according to standart outputs
 Източник: МЗХГ, Агростатистика/ Source: Agrostatistics, MAFF

По производствена специализация малките земеделски стопанства преобладават и при деветте групи стопанства. Най-голямо е присъствието им при тези със смесени животновъдни стопанства и трайни насаждения (фиг.2). В тези групи малките стопанства достигат съответно 93% и 85% от общия брой. Подобно разпределение се наблюдава и през 2013 година.

Фиг. 2. Разпределение на малките земеделски стопанства по типове производствена специализация, 2016 г

Fig.2 Holdings by farmtype, 2016

Източник: МЗХГ, Агростатистика/ Source: Agrostatistics, MAFF

Възможности за развитие на малките стопанства

Малките стопанства в България имат възможността да се възползват от различни техники и похвати за развитие. Част от тях са насочени към

възможността на стопанствата да засилят пазарните си позиции чрез различни видове обединения, както на входяща суровина, така и на продукцията предназначена за пазара. Някои от възможностите за развитие е чрез диверсификация на дейностите и включвайки по-широк кръг от дейности, като някои от тях ще добавят стойност към продукцията, а други ще добавят доход чрез не земеделски дейности.

1. Диверсифициране на дейността. Възможност за развитие на малките стопанства се явява диверсификация на дейностите. Тя е обект на изследване на редица автори. Една част от тях (Breitschopf, Schrieder, 2000; Davis, Pearce, 2001) се фокусират върху факторите, които са причина земеделските стопани да развият неземеделски дейности. Сред тези фактори са нарасналият брой на жителите и ограниченият достъп до земя, по-ниската продуктивност на влаганият труд, ниската възвръщаемост на инвестирания капитал, пазарния риск и други. Други автори (Reardon, et. al, 1998) разглеждат диверсификацията като следствие на относителните предимства на нефермерската заетост, тъй като се наблюдава по-висока възвръщаемост от влагане на труд и инвестиране на капитал в нефермерски дейности, както и на по-ниския риск в сравнение с фермерските дейности. Диверсификацията води до възможност за добавяне на стойност, до по-добро планиране на реколтата и повишаване на приходи в земеделската общност. Според данните от статистиката за периода 2010-2016г. се наблюдава намаляване на стопанствата, диверсифицирали своята дейност, като през 2010г. техният брой е бил 3 640, а през 2016 - 2 093. Най-голямо изменение се наблюдава при предоставянето на селскостопански механизирани услуги, съответно с 39%.

2. Обединение на земеделските стопанства. Малките стопанства биха могли да се възползват от включването им в различни видове обединения. Изследователи от различни професионални направления и райони на света фокусират своето внимание върху значението и функциите на мрежови структури (MacKinnon, 2002; Omta, 2004; Matorpoulos, 2005; Gellynck, 2010), както и на стимулиране на иновациите в агробизнеса. Мрежата на сътрудничество с основание се разглежда от някои автори (Asans, 2015) като стратегическо предизвикателство, от една страна защото земеделските производители решават да се съберат заедно, за да повишат конкурентоспособността си, а от друга защото икономическата конюнктура ги принуждава да търсят съюзници, с цел оцеляване на стопанството (Doitchinova, Stoyanova, 2014). Мрежовите структури се явяват възможност за подобряване на пазарните позиции на малките стопанства в България (Терзийска, 2018). Част от проблемите, свързани с конкурентоспособността на малките стопанства произтичат от техният малък икономически размер и лоши пазарни позиции при преговори с доставчици и клиенти и липса на дългосрочни отношения с преработвателите и други клиенти.

ИЗВОДИ

Общата тенденция за броя земеделски стопанства е намаляваща, като обхваща и тези с най-малък икономически размер, но те продължават и

през 2016 г. да са с най-голям брой спрямо останалите групи. Съществуването на малките стопанства предполага, че те имат своето място и роля в аграрния сектор. Част от тях ще се възползват от подпомагане и ще вложат усилията си за увеличаване на тяхната икономическа жизнеспособност чрез диверсификация и/или обединение. Основните изводи по отношение на развитието на тези стопанства са:

1. Обединяването на земеделските производители дава възможност да се реализират предимствата на уедреното производство и предлагане, което оказва положително влияние върху икономическия резултат от стопанската им дейност.

2. Голяма част от слабостите на малките стопанства могат да бъдат преодоляни чрез участие в различни организационни структури, които предоставят следните възможности: повишаване на конкурентоспособността; намаляване на транзакционните разходи; повишаване на рентабилността на стопанската дейност на членовете; осъществяване на обща маркетингова стратегия; редуциране на стопанския риск; подобряване условия на реализиране на продукцията, чрез сключване на колективни договори; преодоляване на опортюнизма и други.

3. Земеделските стопанства в България се опитват да диверсифицират дейностите си, което води до възможност за добавяне на стойност, до по-добро планиране на реколтата и повишаване на приходи в земеделската общност.

REFERENCES

- Harizanova, H. Sastoyanie i perspektivi za razvitie na agrarnite strukturi v sektor zarnoproizvodstvo. Sofiya: ATL- 50. 2015.
- Terziyska, R. (2018). Vazmozhnosti za prilagane na chuzhdestranniya opit za sdruzhavane na malkite zemedelski proizvoditeli v Balgariya. Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo. Vol. 63. br. 1. 26-33.
- Asans, K., 2015. Network governance. New Bulgarian University (BG).
- Davidova, S. (2011). Semi-Subsistence Farming: An Elusive Concept Posing Thorny Policy Questions. *Journal of agricultural economics*, 62(3), 503-524.
- Davidova, S., Fredriksson, L., Gorton, M., Mishev, P., & Petrovici, D. (2009). Comparative analysis of the contribution of subsistence production to household incomes in five EU New Member States: Lessons learnt. *Buchenrieder, G., and J. Möllers (eds.)*, 43-68.
- Davis, J., D. Perce, (2001), The non-agricultural rural sector in Central and Eastern Europe, published in Lerman, Z and Csaki, C. (2001) 'The Challenge of Rural Development in the EU Accession Process' World Bank Technical Publication.
- Doitchinova, J., & Stoyanova, Z. (2014). Activation of local communities for development of rural areas. *Ekonomika poljoprivrede*, 61(3), 661-675.
- Falcon, W. P. (1970). The green revolution: generations of problems. *American Journal of Agricultural Economics*, 52(5), 698-710.

- Gellynck, X., B. Kuhne, 2010. Horizontal and vertical networks for innovation in the traditional food sector, *International Journal on food system dynamics*, vol 2, pp. 123-132.
- Harizanova-Metodieva, T. S. *Choice between two alternative investment projects in dairy cattle breeding* Journal of International Scientific Publications: Agriculture & Food, Volume 1, Part 1 ISSN. 2013. pp.1314-8591.
- Hubbard, C., Mishev, P., Ivanova, N., & Luca, L. . (2014). Semi-subsistence Farming in Romania and Bulgaria: a Survival Strategy? *EuroChoices*, 1(13), 46-51.
- MacKinnon, D., A. Cumbers, 2002. Learning, innovation and regional development: a critical appraisal of recent debates. *Progress in Human Geography*, vol 26, pp. 293-311.
- Matopoulos, A., M. Vlachopoulou, 2005. Exploring clusters and their value as types of business networks in the agricultural sector, *Operational Research*, vol. 5(1), pp. 9-19.
- Mishev, P., Ivanova, N., Shterev, N., & Harizanova, H. (2009). State and perspective of development of semi-subsistence farms in Bulgaria. *Nauchni trudove*, 2, 3-60.
- Omta, O., 2004. Management of Innovation in Chains and Networks. The Emerging World of Chains and Networks, *Bridging theory and practice*.
- Perz, S. G. (2001). Household demographic factors as life cycle determinants of land use in the Amazon. *Population Research and Policy Review*, 20(3), 159-186.
- Reardon, T., Stamoulis, C., Cruz, M.E., Balisacan, A., Berdegue, J. and Savadogo, K. (1998) "Diversification of Household Incomes into Non-Farm Sources: Patterns, Determinants and Effects", paper presented at the International Food Policy Research Institute Conference "Strategies for Stimulating Growth of the Rural Non-Farm Economy in Developing Countries", Airlie House, Virginia, May, 1998.
- Walker, R., Perz, S., Caldas, M., & Silva, L. G. T. (2002). Land use and land cover change in forest frontiers: The role of household life cycles. *International regional Science review*, 25(2), 169-199.